

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 340.15(477-11)«17/19»

Я. Мальована,

аспірант кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Злочинність неповнолітніх і вдосконалення засобів протидії їй залишаються серед пріоритетів кримінально-правової політики України, що зумовлює актуалізацію звернення до історичних традицій подолання правопорушень неповнолітніх. Формування класичної парадигми кримінально-правового впливу на правопорушення упродовж ХVІІІ – ХІХ століть знайшло втілення в принципово нових кримінально-правових і кримінально-процесуальних законах європейських держав. Під юрисдикцією однієї з них, а саме Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, перебували західноукраїнські землі, зокрема Галичина.

Основні інститути кримінального й кримінально-процесуального права, кодифікація відповідного законодавства цієї держави та особливості його застосування на підвладній імперії території західноукраїнських земель неодноразово ставали предметом дослідження українських учених, таких як І.Й. Бойко, О.В. Кондратюк, В.С. Кульчицький, М.М. Никифорак, І.Я. Терлюк, А.П. Ткач, Н.В. Худоба, М.Ю. Шуп'яна. Однак наведений ними матеріал нерідко дублюється, а проблема нормативно-правового забезпечення протидії правопорушенням неповнолітніх на західноукраїнських землях взагалі не ставала предметом спеціальних досліджень.

Метою статті є узагальнення нормативного матеріалу у сфері кримінального та кримінально-процесуального права, а також судоустрою з питань еволюції правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на західноукраїнських землях у складі Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії.

Кримінальне право й кримінальний процес на час входження Галичини до складу імперії Габсбургів уже було кодифіковано. На територію Галичини з 1784 р. було поширено дію процесуальної частини Терезіани, а в 1786 р. – Загальну судову інструкцію Йосипа ІІ. У 1787 р. імператором Йосипом ІІ було видано новий австрійський кримінальний кодекс «Про злочини та їх покарання», який увів принцип «*nulla poenae sine lege*» (жодного покарання без вказівки в законі), розмежував злочини та поліцейські проступки, скасував тортури, обмежив застосування смертної кари [1, с. 46].

У 1796 р. у Західній, а з 1797 р. і в Східній (українській) Галичині було запроваджено Кримінальний кодекс, підготовлений австрійським юристом Й. Зонненфельсом [2, с. 304–305], якого інколи не зовсім точно називають криміналістом, проте насправді він був камералістом, одним із засновників ідеї поліцейської держави й науки поліцей-

ського та фінансового права [3, с. 23]. Цей кодекс із 1803 р. з незначними змінами було проголошено чинним у всій Австрії під назвою, що походила від імені імператора Франца I – Францішкана [4]. Кодекс включав норми матеріального й процесуального права.

Кодекс Францішкана дотримувався поділу протиправних діянь на злочини та поліцейські проступки (Politische Verbrechen). Як правило, цей термін перекладають як «політичні проступки», що вносить плутанину в класифікацію злочинних діянь у цьому джерелі права. У Кримінальному кодексі 1852 р. аналогічні діяння було названо Polizeibertretungen – «поліцейські проступки». Тому й попередній термін варто перекладати саме як поліцейські проступки.

Францішкана вводила принцип пом'якшення покарання неповнолітнім за вчинення злочинних діянь першого виду. Зокрема, особи, які вчинили злочин у віці до 18 років, не підлягали смертній карі, покаранню кнутом, а лише батогами, не більше 25 ударів і не публічно (§ 15, 20). У Францішкані чи не вперше норми щодо особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх було виокремлено в окрему главу (главу 3 частини II, присвяченої поліцейським проступкам), яка мала відповідну назву «Про покарання неповнолітніх» і включала 5 статей (§ 28–32). Неповнолітні у віці від 11 до 14 років несли відповідальність за поліцейські проступки позбавленням волі на строк не більше 6 місяців, за умов вчинення злочину з обтяжуючими обставинами вони також могли бути покарані тілесними покараннями (§ 29). Підкреслювалась необхідність виконання такого покарання окремо від дорослих злочинців, принаймні в окремому приміщенні. Обтяжуючими обставинами вважалися обставини, пов'язані або з особливостями самої злочинної діяльності, або з характеристикою особистості неповнолітнього злочинця. До першої групи обставин належали характер вчиненого злочину й обсяг нанесеної

ним шкоди, рецидив. До другої групи належали «віддаленість» до віку, з якого наставала кримінальна відповідальність у повному обсязі (це було традицією німецького кримінального права, яка мала корінням як мінімум Кароліну), наявність чи відсутність каяття неповнолітнього у вчиненні злочину, здатність неповнолітнього до виправлення, злостивість характеру (§ 30).

За приписами Францішкани режим відбування покарання неповнолітніх міг варіюватися. Так, на розсуд поліцейських органів позбавлення волі могло поєднуватись із тілесними покараннями, зменшенням харчування, важкими роботами.

Варто вказати, що тілесні покарання неповнолітніх викликали певну критику з боку австрійських фахівців у сфері кримінального права. Так, Е. Томашек у своєму есе щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх (1841 р.) доводив, що неповнолітні правопорушники потребують окремого механізму покарання, що діє через покаяння й перевиховання. Учений критично ставився до тілесних покарань неповнолітніх у кримінальному праві, вважаючи їх застосування лише крайнім заходом, додатковим заходом до основного покарання. Більше того, автор переконаний, що настане час, коли без тілесних покарань можна буде обійтись повністю, причому і в приватному житті, і в публічній освіті. Натомість Е. Томашек вважав за необхідне ввести для неповнолітніх правопорушників обов'язкове релігійне навчання, поєднане з виховно-трудо-вим впливом, а також запровадити не лише обов'язкове розмежування неповнолітніх і дорослих у місцях відбування покарання, а й роздільне утримання різних за віком неповнолітніх правопорушників [5, с. 337, 346, 349], щоб унеможливити негативний вплив більш дорослих і «досвідчених» правопорушників на молодших. Інакше кажучи, науковець був налаштований на так звану медичну, або терапевтичну, модель ювенальної юстиції.

Францішкана встановлювала, що злочинність неповнолітніх у віці до 14 років мала знаходити відповідне реагування не стільки з боку публічної влади, скільки з боку батьків або опікунів. Саме вони повинні були тілесно покарати дитину. Лише за відсутності осіб, які несли відповідальність за виховання дитини (наприклад, у разі безпритульності й бездоглядності дитини), роль виконавця заходів відповідальності мала взяти на себе поліцейна влада.

Францішкану, яка зберігала застарілі концепти реагування на злочинність (ще з феодальних часів), було переглянуто під тиском революційних подій 1848–1849 рр., які зачепили всю імперію, у тому числі Галичину [6, с. 98]. 1852 р. було прийнято новий «Кримінальний закон про злочини, проступки і поліцейські порушення, статут про кримінальну підсудність та у справах друкарства для Австрійської імперії», оприлюднений 27 травня 1852 р. [7] (далі – Кримінальний кодекс 1852 р.), який діяв аж до розпаду Австро-Угорщини та навіть продовжив свою дію на території Другої Речі Посполитої до оновлення її кримінального законодавства [8, с. 64]. Кримінальний кодекс 1852 р. діяв не лише в Галичині, а й на Буковині.

Кримінальним кодексом 1852 р. було встановлено, що суб'єктом кримінальної відповідальності є особа, яка досягла 14 років (§ 2). Дослідники австрійського законодавства щодо неповнолітніх зазначали, що принципу розуміння, тобто вирішення проблеми осудності, цей документ не знав [9, с. 117].

Діти, які вчинили злочин у віці до 10 років, віддавалися під нагляд батьків, які мали застосувати щодо них «домашні заходи». Злочинні діяння, вчинені дітьми у віці від 10 до 14 років, визнавалися не злочинами, а проступками, тому каралися як проступки (§ 2, 237, 269). Таким чином, тяжкі та незначні за тяжкістю злочини мали каратися однаково, що навряд чи можна вважати справедливим. Зрештою,

особи у віці від 14 до 20 років несли кримінальну відповідальність, однак суд пом'якшував покарання, якщо неповнолітній ледве досягнув юнацького віку, мав ментальні вади або був занедбаний у виховному аспекті. Так, якщо дорослому за відповідний злочин загрозувала смертна кара чи довічне позбавлення волі, то неповнолітньому їх замінювали на позбавлення волі на строк від 10 до 20 років (§ 46) [7].

Як і у Францішкані, у Кримінальному кодексі 1852 р. покарання неповнолітніх виокремлено в окрему главу (§ 269–273). За вчинення злочинів неповнолітні могли бути ув'язнені, залежно від обставин, на строк від 1 дня до 6 місяців. В окремих випадках ув'язнення могло замінюватись покаранням різками (§ 248). Обставинами, які впливали на накладення покарання, були обсяг і характер караного діяння, вік винуватого (наскільки він наближується до повноліття), загальний душевний стан, шкідливі схильності, злостивість та невиправність (§ 270–271). Ув'язнення мало супроводжуватись релігійним навчанням і корисною фізичною працею, посиленою для правопорушника. За вчинення поліцейських проступків діти мали піддаватися домашнім виправним заходам, а за неможливості – поліцейським заходам (§ 273).

Позбавлення волі щодо неповнолітніх Кримінальний кодекс 1852 р. відмежовував і від тюремного ув'язнення, і від арешту. Австрійські коментатори тлумачили це як необхідність утримання неповнолітніх окремо від дорослих, покараних за проступки, проте, як вказував О.М. Богдановський, який спеціально вивчав австрійське законодавство щодо відповідальності неповнолітніх та практику його застосування й виконання покарань, принаймні до початку 1870-х рр. окремих виховних установ для неповнолітніх створено не було [9, с. 118].

На початку ХХ століття в австрійському суспільстві та серед правників домінували погляди, згідно з якими головним засобом у протидії злочинності

неповнолітніх було визнано соціальний захист і некаральний вплив на неповнолітніх правопорушників. Його здійснювали через виховні й виправні заклади та спеціальні суди для неповнолітніх. Однак сучасні дослідники вказують, що підготовлені вченими того часу проекти щодо організації соціального захисту й судів через брак коштів так і не стали законами. Подальший розвиток правових засобів протидії ювенальній злочинності здійснювався на рівні підзаконних актів, зокрема, такими були розпорядження австрійського міністерства юстиції про пом'якшення судами вироків щодо неповнолітніх (1902 р.) і про утворення у в'язницях окремих відділів для підлітків однієї статі й віку (1905 р.) [8, с. 63].

Із цього моменту неповнолітні правопорушники утримувались у пенітенціарних установах окремо від дорослих. Ті з них, строк ув'язнення яких був не менше 4 тижнів, обов'язково мали відвідувати тюремну школу, проте за розпорядженням поліцейської влади та голови суду могли бути відправлені до школи й за меншого строку перебування в установі. Навчальна група не мала перевищувати 25 осіб і формувалась відповідно до віку арештантів, характеру вчинених ними діянь. За досягнення 18 років на момент перебування в школі засуджені залишалися в навчальній групі до закінчення строку покарання.

Крім шкільних занять, неповнолітні залучалися до виконання загальних тюремних робіт або праці за межами тюрми, причому керівництво установи мало забезпечити невиснажливу для неповнолітніх роботу, особливо рекомендувались польові чи садові роботи в закритих від публіки місцях, щоб неповнолітні не зазнавали стигматизуючого впливу з її боку. Окремі навчальні заняття також організовувались для підслідних неповнолітніх (4 уроки на тиждень, один із яких – заняття зі священником). Хоча до неповнолітніх засуджених могли застосовуватись заходи стягнення, проте виключались ув'язнення в темному карцері й одиночне

ув'язнення. І навпаки, для неповнолітніх було розроблено систему заохочень, які включали збільшення кількості побачень та частіше листування з рідними, публічну похвалу, звільнення від постійного нагляду в межах пенітенціарної установи, переведення до вищого класу (тобто до групи з кращим за кримінологічною характеристикою колективом) [10, с. 992–994, 1007].

Циркуляром від 21 жовтня 1908 р. Міністерство юстиції Австрії ввело суди для неповнолітніх [11, с. 284]. Організація ювенальних судів дещо варіювалася залежно від статусу судових установ у тій чи іншій місцевості. У великих містах існували окремо кримінальні й опікунські суди. У кримінальному суді всі справи про злочини неповнолітніх мали концентруватись у руках одного судді, спеціально призначеного для цього. У тих судах, які функціонували як кримінальні й опікунські водночас, злочини неповнолітніх розглядалися опікунським суддею незалежно від територіальної підсудності. Другою інстанцією для ювенальних судів був юнацький сенат. І суд у справах неповнолітніх, і юнацький сенат мали розміщуватись в окремих від інших судових установ приміщеннях.

Розвитку австрійської ювенальної юстиції, на думку А.М. Рубашевої, заважали два фактори: архаїзм норм матеріального кримінального права, яке не давало можливості судам застосовувати принцип «виховання замість покарання», та нерозвиненість громадських організацій, від успіху роботи яких багато в чому залежала ефективність діяльності ювенального суду [11, с. 286]. На переконання Н.М. Крестовської, невдалим було також вирішення проблеми з підсудністю судів. Кримінальний суддя, який працював в умовах великого міста з високим рівнем дитячої злочинності, міг застосувати щодо неповнолітнього лише заходи кримінально-правового реагування, тоді як опікунський суддя, який працював у більш спокійній із кримінологічної позиції обстановці сільської місцевості чи

невеликого міста, міг застосувати також виховні заходи, зокрема передачу дитини на так зване державне виховання (різновид пробації) [12, с. 123].

Окреме правове регулювання протидії дитячій злочинності здійснювалось на Закарпатті. Кримінальний кодекс Угорщини було прийнято в 1880 р. та значно змінено в 1908 р. саме в частині кримінальної відповідальності неповнолітніх. Ним було встановлено, що неповнолітні у віці від 12 до 18 років є відповідальними за вчинені ними кримінально карані діяння; проте до злочинності неповнолітніх застосовується пом'якшення покарань (наприклад, скорочення строку ув'язнення) і загалом превентивний підхід. У 1913 р. законом особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх було виокремлено в окремий інститут судової влади, зокрема, прийнято рішення про створення судів для неповнолітніх у кожному районі. Суди могли застосувати до неповнолітніх такі види покарань, як ув'язнення й штраф, або коригувальні виховні заходи [13, с. 297].

Отже, західноукраїнські землі перебували в складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії з кінця XVIII століття. По-перше, це був час утвердження гуманістичних засад кримінальної політики в європейських державах. По-друге, це була доба формування кодифікованих джерел права, особливо в профілюючих галузях права, до яких, безумовно, належало кримінальне та кримінально-процесуальне право. По-третє, це був час, коли злочинність неповнолітніх у зв'язку з початком індустріальної доби поступово ставала все більшою проблемою для всіх європейських держав, у тому числі Австро-Угорщини. Усі ці правові й позаправові фактори зумовили певні тенденції в еволюціонуванні правових засобів протидії ювенальній злочинності на західноукраїнських землях.

Як постає з наведеного матеріалу, кримінально-правові заходи протидії злочинності неповнолітніх було унормовано та включено до всіх кодифі-

кованих актів Австрійської імперії й Угорського королівства як складової імперії Габсбургів (Кримінальний кодекс для Галичини, Францішкана, Кримінальний кодекс Австрійської імперії 1852 р., Кримінальний кодекс Угорщини 1880 р. з доповненнями 1908 р.) як окрему главу.

Усі проаналізовані нами правові джерела ґрунтувались на визнанні особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх. Це знайшло вираження в утвердженні розуміння злочину неповнолітнього як менш шкідливого діяння для суспільства порівняно зі злочином дорослої людини, а тому злочинні діяння неповнолітніх у плані їх кваліфікації було віднесено Кримінальним кодексом Австрійської імперії 1852 р. до поліцейських проступків.

Кримінальне законодавство Австрійської (Австро-Угорської) імперії встановлювало градацію неповнолітніх у їх відношенні до кримінально-правового впливу. За Францішканою неповнолітні у віці 11–14 років підлягали поліцейським заходам (ув'язнення до 6 місяців, поєднане з релігійним вихованням і роботою), неповнолітні у віці 14–18 років підлягали кримінальній відповідальності в пом'якшеному варіанті. За Кримінальним кодексом Австрії 1852 р. неповнолітні у віці 10–14 років підлягали поліцейським заходам, а особи у віці 14–20 років несли кримінальну відповідальність у пом'якшеному варіанті.

Інституціоналізація особливостей реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх в Австро-Угорщині пройшла еволюцію від розділення неповнолітніх засуджених і дорослих злочинців у місцях позбавлення волі до формування спеціальних судів та реформаторіїв для неповнолітніх правопорушників, проте цей процес не було завершено у зв'язку з початком Першої світової війни. Виконання кримінальних покарань для неповнолітніх включало залучення їх до навчання й праці, що було важливим інструментом некарального впливу на них та їх подальшої ресоціалізації.

Ключові слова: Францішкана 1803 р., Кримінальний кодекс Австрійської імперії 1852 р., Кримінальний кодекс Угорщини 1880 р., неповнолітній правопорушник, заходи кримінально-правового впливу.

У статті розкрито, що кримінально-правові заходи проти дії злочинності неповнолітніх було унормовано та включено до всіх кодифікованих актів Австрійської (Австро-Угорської) імперії, що діяли на території західноукраїнських земель наприкінці XVIII – на початку ХХ століття. Вони встановлювали особливості кримінально-правового впливу на неповнолітніх, зокрема пом'якшення їх кримінальної відповідальності та некаральні, у тому числі батьківські, заходи впливу. Особливості реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх включали їх відокремлення від дорослих злочинців у місцях позбавлення волі, формування спеціальних судів і реформаторів для неповнолітніх правопорушників, залучення їх до навчання та праці.

В статтє раскрыто, что уголовно-правовые меры противодействия преступности несовершеннолетних были нормированы и включены во все кодифицированные акты Австрийской (Австро-Венгерской) империи, действовавшие на территории западноукраинских земель в конце XVIII – в начале ХХ века. Они устанавливали особенности уголовно-правового воздействия на несовершеннолетних, в частности смягчение их уголовной ответственности и некарательные, в том числе родительские, меры воздействия. Особенности реализации уголовной ответственности несовершеннолетних включали их отделение от взрослых преступников в местах лишения свободы, формирование специальных судов и реформаториев для несовершеннолетних правонарушителей, привлечение их к учебе и труду.

The article discloses that the criminal law measures to counter juvenile delinquency were normalized and included in all codified acts Austrian (Austro-Hungarian) Empire, acting in the territory of Western Ukraine in the end of XVIII – the beginning of the XX century. They have established particular criminal law on minors, in particular mitigation of criminal responsibility and non-punitive, including parents, interventions. Features of the criminal liability of minors include their separation from adult criminals in prison, the formation of special courts and the reformers for juvenile offenders, bring them to school and work.

Література

1. Кульчицький В.С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування (1772–1918 рр.) / В.С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – К., 1971. – Вип. 19. – С. 42–50.
2. Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (IX – ХХ ст.): [навч. посібник] / І.Й. Бойко. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2013. – 406 с.
3. Проневич О.С. Генеза та еволюція поліцейського права у контексті формування буржуазної парадигми діяльності Поліції (друга пол. XVIII – поч. ХХ ст.) / О.С. Проневич // Право і безпека. – 2010. – № 1(33). – С. 22–27.
4. Strafgesetz über die Verbrechen und schweren Polizeibbertretungen : Kaiserliches Patent vom 3. September 1803 № 626 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://login.gmg.biz/earchivmanagement/projektdatein/earchiv/Media/1803_09_03_Strafgesetzbuch-Oesterreich.pdf.
5. Tomaschek E. Einige Bemerkungen über die Bestrafung der von Unmündigen oder von Kindern begangenen Verbrechen oder schweren Polizeibbertretungen / E. Tomaschek // Zeitschrift für österreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzeskunde herausgegeben von D. Vincenz August Wagner. – 1841. – № 1. – S. 323–353.
6. Шуп'яна М.Ю. Кодифікація кримінального права в Австрійській імперії у XVIII – ХІХ ст. / М.Ю. Шуп'яна // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 95–100.

7. *Allgemeines Reichsgesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich // Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/StrafgesetzbuchOesterreich1852.htm>.

8. Вовна К.В. Становище та практика відбування покарань неповнолітніми в період перебування українських земель у складі II Речі Посполитої (1919–1939 рр.) / К.В. Вовна // *Історія України: сучасні виклики : матер. Всеукраїнської наукової конференції (м. Тернопіль, 15 квітня 2015 р.)* / за ред. М.М. Бармака. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – С. 59–76.

9. Богдановский А.М. Молодые преступники. Вопросы уголовного права и уголовной политики / А.М. Богдановский. – 2-е

изд., испр. и доп. – СПб. : Тип. Моризеровского, 1871. – 311 с.

10. Пушкина В.П. Тюремное дело в Австро-Венгрии / В.П. Пушкина // *Тюремный вестник*. – 1909. – № 10. – С. 974–1017.

11. Рубашева А.М. Особые суды для малолетних и система борьбы с детской преступностью: в 2 т. / А.М. Рубашева; предисл. Л.Я. Таубера. – М. : Московский мировой судья по делам о малолетних, 1912–. – Т. 1 : Америка, Англия, Германия и Австрия. – 1912. – 422 с.

12. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : [монографія] / Н.М. Крестовська. – О. : Фенікс, 2008. – 328 с.

13. Kusa D. Juvenile Justice in Slovakia / D. Kusa, A.M. Nurse [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.academia.edu/12347647/Juvenile_Justice_in_Slovakia.